

Māra Ozola

“Protu, protu rakstīt”

2. daļa

Vārda daļas, formas un vārdu darināšana
(Morfoloģija)

Autore

Māra Ozola

Redaktore

Silvija Ozola

Māksliniece, maketētāja

Sandra Štikāne

Māras Ozolas foto

Zanda Stabiņa

ISBN 978-9934-9039-7-7

©SIA "MontMasca", 2024

Vairāk informāciju par autori, grāmatām un citiem jautājumiem meklēt
mājaslapā: maraozola.lv

Saturs

Kas ir kas?	6	Darbības vārds	47
Vārda sastāvs	8	Nenoteiksme.....	48
Sakne	8	Tiešs vai atgriezenisks.....	48
Priedēklis	11	Pirmatnīgs vai atvasināts.....	50
Piedēklis	14	Konjugācija.....	50
Galotne	15	Personas formas.....	52
Celms	16	Persona.....	52
Izskana	16	Kārta.....	52
Vārdšķiras	17	Skaitlis.....	54
Lietvārds	17	Laiks.....	54
Lietvārdu iedalījums.....	17	Vienkāršais laiks.....	54
Lietvārda dzimte.....	18	Saliktais laiks.....	55
Lietvārda skaitlis.....	19	Izteiksmes.....	56
Lietvārda locīšana.....	20	Īstenības izteiksme.....	56
Atgriezeniskie lietvārdi.....	25	Atstāstījuma izteiksme.....	73
Lietvārdu darināšana.....	26	Vēlējuma izteiksme.....	75
Īpašības vārds	28	Vajadzības izteiksme.....	76
Noteiktā un nenoteiktā galotne.....	29	Pavēles izteiksme.....	77
Īpašības vārdi ar nenoteikto galotni.....	30	Vienskaitlis.....	77
Īpašības vārdi ar noteikto galotni.....	30	Daudzskaitlis.....	77
Īpašības vārdu pakāpes.....	31	Divdabji	78
Skaitļa vārds	34	-ošs, -oša.....	78
Pamata skaitļa vārdi.....	35	-is, -usi, -ies, usies.....	81
Skaitļa vārdi un dzimte.....	35	-ams, -ama, -āms, -āma.....	84
Skaitļa vārdi un skaitlis.....	35	-ts, -ta.....	86
Skaitļa vārdu lietošana.....	36	-dams, dama.....	88
Kārtas skaitļa vārdi.....	36	-ot, -oties.....	89
Daļskaitļi.....	38	Divdabju veidi. Pārskats.....	89
Vietniekvārds	39	Apstākļa vārds	90
Personu vietniekvārdi.....	39	Prievārds	93
Atgriezeniskais vietniekvārds.....	40	Saiklis	97
Piederības vietniekvārdi.....	41	Sakārtojuma saikļi.....	98
Norādāmie vietniekvārdi.....	41	Pakārtojuma saikļi.....	99
Jautājamie vietniekvārdi.....	42	Saikļu pareizrakstība un lietošana.....	100
Attieksmes vietniekvārdi.....	43	Partikula	102
Nenoteiktie vietniekvārdi.....	44	Partikulu pareizrakstība.....	105
Noteiktie vietniekvārdi.....	45	Izsaukmes vārds	107
Noliegtie vietniekvārdi.....	46		

Šī grāmata domāta tev,

- ja tu labi proti rakstīt latviešu valodā, bet dažreiz kaut kas piemirstas vai gribas pārliecināties, ka raksti tiešām pareizi,
- ja bieži kļūdi un gribi uzlabot savu rakstību, lai nekristu kaunā pats un izrādītu cieņu dzimtajai valodai,
- ja esi cittautietis un gribi uzlabot savas prasmes rakstīt latviski,
- ja esi atgriezies no ārzemēm un lāgā neproti latviski rakstīt,
- ja tik daudz runā un raksti svešvalodās, ka reizēm jūk, kā vārds pareizi rakstāms,
- ja dzīvo tālu un baidies zaudēt prasmi pareizi rakstīt,
- ja tev ir grūti orientēties daudzajās labajās grāmatās, kas palīdz pareizi rakstīt,
- ja tev ir pārāk maz laika, lai ilgi meklētu padomu,
- ja gribi ātrāk un vienkāršāk apgūt mūsu skaistās un bagātās valodas pareizrakstības pamatus,
- ja esi skolotājs un domā, kā skolēnam visu ieskaidrot pēc iespējas vienkāršāk.
- Latviešu valodas pamats ir vārdi. Vai dieniņ, cik to ir daudz! Pie tam tie sastāv no dažādām daļām, kurām arī ir sava nozīme. Tā dzīvo savu dzīvi arī tad, ja nezinām vai nepamanām.
- Kāpēc vārds nevar dzīvot teikumā negrozīts un nepārveidots? Lai precīzi izteiktu domu, tiek mainīta vārda forma — pievienotas, atņemtas vai mainītas kādas daļas. Tas pasargā mūs no pārpratumiem.
- Mācoties valodu, ir svarīgi zināt, kā vārds veidojas, ko katra daļa nozīmē. Ja to nezina, pareizi runāt un rakstīt nav iespējams, bieži var iekulties nepatikšanās un nokļūt neērtā situācijā.
- Vārdu iedalījums vārdšķirās ir jāzina, lai vārdu izlocītu jeb mainītu (ja tas vispār iespējams) tā formu. Dažreiz rodas vajadzība pašam darināt jaunu vārdu, izmantojot reti lietotas formas un paņēmienus — arī tad jāzina, kādas var būt vārdu daļas un kā tās lietot.
- Tāpat kā 1. daļā aplūkosim visu vienkāršāk un vispirms noskaidrosim, ko nozīmē daži no gudrajās grāmatās rakstītajiem vārdiem — terminiem.

Ievads

Latviešu valoda ir tik skaista un bagāta, ka nepietiek vienkārši iemācīties vārdu pareizi uzrakstīt. Parasti tas arī mainās, tam ir daudzas un dažādas formas, kas kopā veido sarežģītu sistēmu. Tā tomēr nav bezjēdzīga un piņķerīga, bet ir smalki veidota, lai precīzi un skaidri izteiktu jebkuru domu.

Vārdi, savstarpēji saistoties teikumā, maina savu formu, savijas skaistā rakstā – gluži kā ornamentā – un ir bezgala loģiski sakārtoti. Ja mēs šo lielisko sistēmu labi nepārzinām, grāmatas “Protu, protu rakstīt” otrā daļa būs labs palīgs. Taču jāatceras, ka šeit dotas latviešu gramatikas pamatlietas, atstājot vēlākai apguvei sarežģītākus gadījumus un izņēmumus.

Tāpat kā pirmajā daļā esam centušies visu skaidrot pēc iespējas vienkāršāk, ar daudziem piemēriem. Arī tie ir izvēlēti pēc iespējas vienkāršāki, lai būtu vieglāk uztverami. Tāpat izmantoti joku pantiņi un attēli, lai vieglāk atcerēties un iegaumēt. Un joprojām šī NAV mācību grāmata.

Kā grāmatu lietot

- Ja ir vēlšanās vai vajadzība kārtīgi apgūt latviešu valodas gramatiku, ieteicams izņemt cauri visu grāmatu no viena gala līdz otram.
- Noteikti vajadzētu iepazīties ar galvenajiem pamatjēdzieniem, kas vienkāršotā veidā doti grāmatas sākumā.
- Ja pamati ir jau apgūti, var vienkārši iemest aci kādā tabulā, lai pārlicinātos, vai noteikto vārda formu esam izvēlējušies pareizi.
- Grāmatā pie daudziem terminiem ir arī dotas norādes uz citām lapām – gadījumiem, ja kaut kas piemirsies. Tas palīdzēs gadījumos, ja grāmatu neskata pēc kārtas, bet meklē kaut ko konkrētu.
- Ir jāuzmanās, jo grāmatā ir parādīti arī īpaši bieži sastopamie nepareizie piemēri, tie gan vizuāli ļoti atšķiras no pareizajiem.

Kas ir kas?

LIETVĀRDS
Kas tas ir?

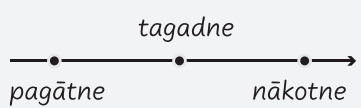
koks cilvēks mīlestība

es, tu, viņš, viņa,

mēs, jūs, viņi, viņas

pagātne tagadne nākotne

1 Lietvārds — skat. 17. lpp.
2 Lietvārda locīšana — skat. 20. lpp.
3 Darbības vārds — skat. 47. lpp.
4 Vārda sastāvs — skat. 8. lpp.
5 Celms — skat. 16. lpp.
6 Galotne — skat. 15. lpp.
7 Izskaņa — skat. 16. lpp.
8 Piedēklis — skat. 14. lpp.

Deklinācijas — **lietvārdu**¹ iedalījuma grupas. Tās palīdz saprast, ko darīt ar vārdu, to saistot ar pārējiem teikuma vārdiem.

Deklinēt — vārdu mainīt **7 locījumos**²

Konjugācijas — **darbības vārdu**³ iedalījuma grupas. Arī tās palīdz saprast, kā vārds lokāms, tātad, kā vārdu pareizi mainīt, saistot ar pārējiem.

Konjugēt — vārdu mainīt laikā (tagadne, pagātne, nākotne) un personas formās (saistot ar vārdiem *es, tu, viņš, viņa, mēs, jūs, viņi, viņas*). Par to sīkāk skat. nodaļā **Vārdšķiras**.

Deklinēt un konjugēt —
Kurš to var spēt?
Labāk tikai vārdus locīt —
Kāpēc smadzeņpodu mocīt?

Morfoloģija — mācība par vārda **sastāvu**⁴ (sastāvdaļām — piedēkli, sakni, piedēkli, galotni, celmu, izskaņu), iedalījumu, formām un darināšanu.

Vārda sastāvs — vārda daļas: piedēklis, piedēklis, sakne, galotne, celms, izskaņa.

Atvasināt — veidot vārdu, izmantojot **priedēklus** un **piedēklus**, piemēram,

bried-is, bried-ēn-s, bried-īt-is;
istab-a, istab-īn-a;
skait-ī-t, sa-skait-ī-t, pār-skait-ī-t, skait-ī-tāj-s;
skaļ-š, skaļ-um-s;
skrie-t, skrie-šan-a, aiz-skrie-t, ne-skrie-t;
kāp-t, ne-uz-kāp-t, no-kāp-t, pa-kāp-elē-t.

Celms⁵ — viena no vārda sastāvdaļām, viss vārds bez galotnes, tas ir, piedēklis, ja tāds ir, + sakne + piedēklis, ja tāds ir, piemēram (vārda izceltā daļa)

zem-e, pakalniņ-š, izskatī-ties.

Galotne⁶ — viena no vārda sastāvdaļām, atrodas vārda beigās, nosaka vārda formu un, vārdu lokot (saistot ar citiem vārdiem), mainās, piemēram, **brāl-is — brāl-im, galv-a — galv-ā, skraidī-t — skraid-u, mācī-ties — māc-ies, vislabāk-ais — vislabāk-o.**

Izskaņa⁷ — viena no vārda sastāvdaļām, pēdējais piedēklis (viena no vārda sastāvdaļām, atrodas starp sakni un galotni) + sakne (galvenā vārda sastāvdaļa), tas ir, — vārda astesgals, pašas beigas (**nenotur-īgs, zem-nieks, zem-niec-īb-a**).

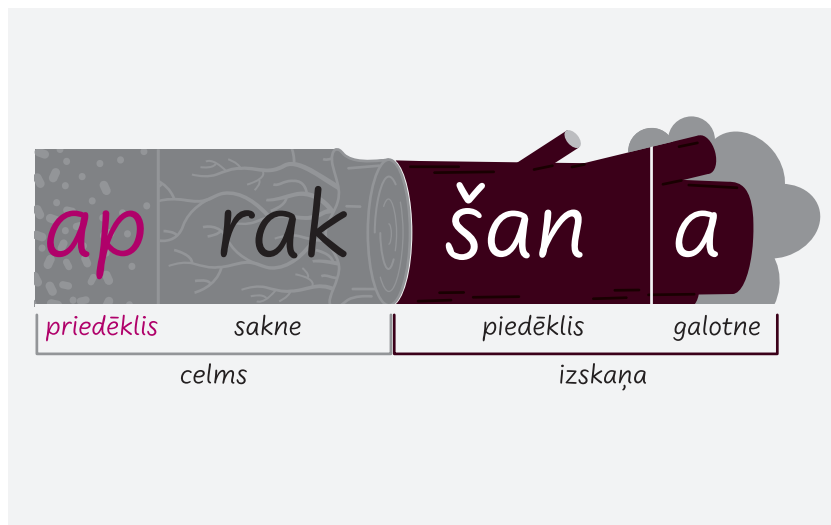
Piedēklis⁸ — viena no vārda sastāvdaļām, **piedēts**, atrodas starp sakni un galotni — **vista jau arī nedēj ar astes galu (skol-o-t, liel-īg-s, smeļ-oš-s, priekš-niec-īb-a).**

Pirmatnīgs⁹ vārds — kam ir tikai sakne un galotne (*brīd-is, istab-a, kāp-t, skait-s, skaļ-š, skrie-t*).

Priedēklis¹⁰ — viena no vārda sastāvdaļām, atrodas saknes priekšā (*aiz-iet, pa-skatīties, ne-iz-darīt*).

Sakne¹¹ — pati galvenā vārda sastāvdaļa, parasti kopīga vairākiem vārdiem (*vīr-s, vīr-ietis, vīr-iņš; zem-e, zem-nieks, zem-en-e; skol-a, skol-oties, skol-nieks*).

Saliktenis — vārds, kam ir 2 vai (retāk) vairākas saknes (*biez-pien-s, sest-dien-a*).

Sakne pati galvenā,
Visus izkomandē tā.
Galotne ir pakaļgalā,
Vēl aiz piedēkļiem — tur,
malā.
Priedēklis lec visiem
priekšā,
Arī celmam tas ir iekšā.
Beigās izskaņa ir likta.
Sistēma nūdien nav slikta.

Vārdšķiras¹² — vārdu iedalījuma grupas. Visus vārdus iedala trīs lielās grupās (patstāvīgi vārdi, palīgvārdi un izsaukmes vārdi). Tad tos sadala sīkāk, un šīs mazākās grupas tad arī ir vārdšķiras.

Patstāvīgi vārdi — vieni paši var būt par teikuma locekļiem (ir savstarpēji saistīti un kopā veido teikumu), tas ir, paši stāv teikumā. Ja patstāvīgos vārdus izņem no teikuma, tie vieni paši var atbildēt uz jautājumiem:

- **lietvārds**¹³ (*kas tas ir? galds, iznākums, mīlestība, puika, suns*);
- **īpašības vārds**¹⁴ (*kāds tas ir? brūngans, liels, nemierīgs, sabiedrīks, zaļš*);
- **skaitļa vārds**¹⁵ (*cik? divi, piecdesmit, trīssimt divdesmit / kurš? pirmais, otrs, sešdesmit ceturtais*);
- **vietniekvārds**¹⁶ — kas stājas lietvārda vai īpašības vārda vietā (*cilvēks — kāds, pats, viņš, viņa / liels — šāds, tāds / koks — šis, tas*);
- **apstākļa vārds**¹⁷ — norāda darbības vietu, laiku, veidu u.c. apstākļus (*kur? apakšā, tur, virsū / kad? drīz, pēcpusdien, rīt / kā? ātri, pamazām, slīpi* utt.);
- **darbības vārds**¹⁸ (*ko darīt? skriet, modināt, rakstīt, spēlēt*).

⁹ Pirmatnīgs vai atvasināts — skat. 50. lpp.

¹⁰ Priedēklis — skat. 11. lpp.

¹¹ Sakne — skat. 8. lpp.

¹² Vārdšķiras — skat. 17. lpp.

¹³ Lietvārds — skat. 17. lpp.

¹⁴ Īpašības vārds — skat. 28. lpp.

¹⁵ Skaitļa vārds — skat. 34. lpp.

¹⁶ Vietniekvārds — skat. 39. lpp.

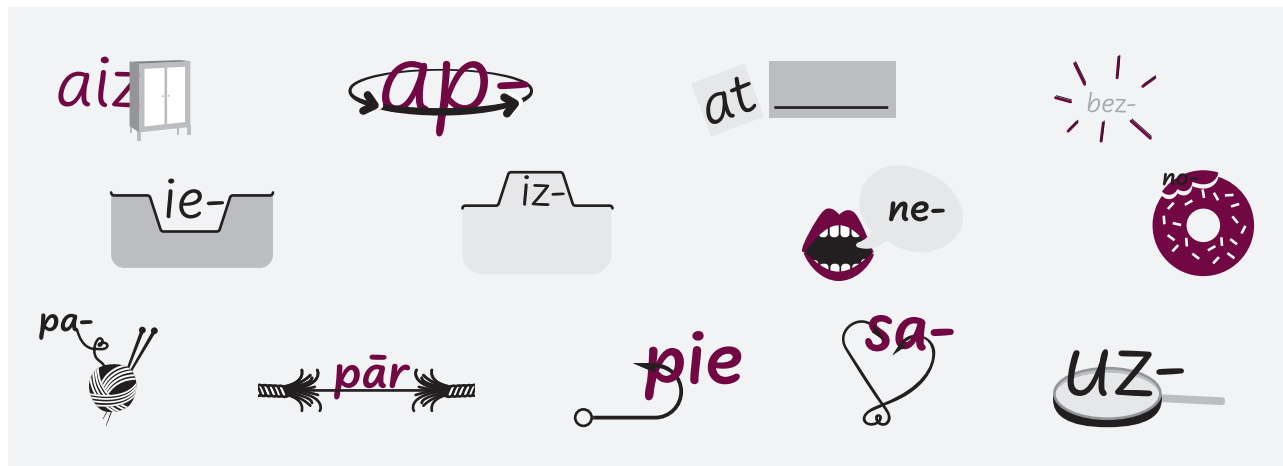
¹⁷ Apstākļa vārds — skat. 90. lpp.

¹⁸ Darbības vārds — skat. 47. lpp.

Priedēklis

Priedēklis ir vārda daļa, kas atrodas **priekšā**, pirms saknes. Latviešu valodā ir šādi priedēkļi:

aiz-, ap-, at-, bez-, ie-, iz-, ne-, no-, pa-, pār-, pie-, sa-, uz-.

Priedēklis ir vārdam priekšā,
Nebāz viņu nekur iekšā!

Priedēkļi vienmēr ir vienādi, tie nemainās, lai arī kāds burts tiem sekotu, arī tad, ja runājot izklausās citādi. Tā, piemēram:

aiz-skriet, bez-spēks, iz-smelt, uz-skatīt z vietā dzirdams s,
ap-bērt, ap-dziedāt, ap-burt, ap-braukt p vietā dzirdams b,
at-zāgēt, at-dzīvināt, at-braukt, at-gūt t vietā dzirdams d.

Tad arī bieži vien kāds no abiem blakus esošajiem burtiem tiek pazaudēts vai, vēl sliktāk, pa vidu iesprausts lieks. Lai nerastos kļūda, jāzina (vai jāsameklē) priedēkļi un jāpadomā, **ar kādu burtu sākas** vārda galvenā daļa jeb sakne.

Viena sakne var saistīties ar dažādiem priedēkļiem, bet ne ar visiem. Tā, piemēram, valodā ir vārdi **aizdomāt, apdomāt, iedomāt, izdomāt** u.c., bet nav **atdomāt, bezdomāt**. Tomēr, ja rodas vajadzība, arī ar citiem priedēkļiem var darināt jaunus vārdus.

Tas maina vārda nozīmi, bet ne vārdu locīšanu. Piemēri:

iet: aiz-iet, ap-iet, at-iet, ie-iet, iz-iet, ne-iet, no-iet, pa-iet, pie-iet, pār-iet, sa-iet, uz-iet
saule: aiz-saule, pa-saule, pie-saule

Vienā vārdā var būt arī divi priedēkļi, bet retāk, piemēram, **pie-pa-līdzēt, ne-ie-iet**.

Arī **svešvārdos ir priedēkļi**, bet tie nav mūsu valodai atbilstoši, tāpēc tos uztveram kopā ar visu vārdu. Tomēr arī tādiem vārdiem **atturēsimies** likt klāt savējos, piemēram:

Nepareizi

Es vēlos **nodegustēt** norvēģu vafeles.

Piezvanīt, lai **pakonsultētos** par kļūdām

Es protu labi **noprezentēt**.

Pareizi

Es vēlos **degustēt** norvēģu vafeles.

Piezvanīt, lai **konsultētos** par kļūdām

Es protu labi **prezentēt**.

Citvalodu ietekmē bieži arī mantotos vārdos tiek lietoti lieki piedēkļi. Piemēri:

☒ Nepareizi	☒ Pareizi
Es spēju noraksturot ikvienu.	Es spēju raksturot ikvienu.
Man ļoti piesaista tā doma.	Mani ļoti saista šī doma.
Modernismam ir tik daudz novirzienu, ka cilvēkam ir smagi tiem nosekot .	Modernismam ir tik daudz virzienu, ka cilvēkam ir grūti tiem sekot .
Mums vajag piedomāt pie sava izskata!	Mums vajag domāt par savu izskatu!

Ar piedēkli **ne-** veido noliegumu. Noliegt var dažādu **vārdšķiru**¹ vārdus (**ne-darīt, ne-laimīgs, ne-sen, ne-kāds, ne-cilvēks**). Ja vārdam jau ir viens piedēklis, noliedzot **ne-** vienmēr ir tam priekšā (**ne-sa-zināties, ne-pie-ciešams**).

Ja piedēkļus nezina, rodas daudz **kļūdu**, tiem saduroties ar sakni. Piemēram:

Ja saskaras divi patskaņi, tad rakstītāji bieži

- **iesprauž lieku -j-** starp abiem patskaņiem, piemēram, vārdos **jā-iet, ne-iet, ne-ieraudzīt, pa-ēst**

☒ Nepareizi	☒ Pareizi
Tev jājiet pie darba.	Tev jāiet pie darba.
Nejiešu vis!	Neiešu vis!
Tad nejieraudzīsi brokastis.	Tad neieraudzīsi brokastis.
Dodiet man pajēst!	Dodiet man paēst!

- vārdos **pazaudē** vienu patskaņi, ja piedēklī un saknē tie ir vienādi, piemēram, vārdos **ne-esmu, pa-audze** (dažreiz divu burtu vietā nepareizi uzliek garumzīmi).

Es neesmu tas cilvēks no nepareizās paaudzes,
kas raksta aplam: ~~nēsmu, paudze~~.

- Ja saskaras divi līdzskaņi, tad rakstītāji bieži **pazaudē** vienu līdzskani, ja piedēklī un saknē tie ir vienādi, piemēram, vārdos **aiz-zīmogot, ap-precēt, at-tapīgs, bez-zobains, iz-zāgēt, pār-raidīt, pār-rakstīt, uz-zināt**;
- **nomaina** balsīgu līdzskani pret nebalsīgu un otrādi (skat. par pozicionālo līdzskaņu miju "Protu, protu rakstīt" 1. grāmatā), piemēram, vārdos **aiz-sākt, ap-griezt, at-zīmēt, bez-kaunīgs, iz-kāpt, uz-traukties**;

1 Vārdšķira - vārda iedalījuma grupas.

- **iesprauž lieku** līdzskani starp priedēkli un sakni, laikam atceroties, ka mācīts kaut kas par priedēkļiem un līdzskaņiem, piemēram, vārdā **aiz-turēšana** (nepareizi **aizsturēšana**), **at-zīt** (nepareizi **atdzīt**), **at-kāpties** (nepareizi **atskāpties**).

Ir vienmēr jāpadomā, kā vārds veidojies, lai nerastos smieklīgi ieraksti, kad kāds grib **ap-piet sistēmu** (**ap-iet** taču!) vai taisās **ap-recēties** (pareizi: **ap-precēties**).

Kur tu gribi piet? Taisies recēties?
Labāk būtu iet un precēties.

Ne katrā vārdā, kura sākums izklausās pēc priedēkļa, tas tāds arī ir.

- Latviešu valodā ir priedēklis **ap-**, svešvārdos (vārdos, kas aizgūti no citām valodām) tāda nav. Tāpēc jāraksta tā, kā bija oriģinālvalodā **absolvents**, **aplaudēt**.
- Vārda līdzība var būt vienkārši sakritība, piemēram, **atāls** — ataugusi zāle, **at-tāls** — tas, kas nav tuvu.

Govis ganās atālā
Pļaviņā tur attālā.

- Vārdā **istaba** priedēkļa nav, jo istaba taču nav “taisīta **iz stabiem**”.

Stabā rāpjas montieris —
No istabas viņš izgājis.

- Vārda sakne var būt retāk lietota, tāpēc grūtāk pamanāma, piemēram, **iz-kap-t-s** (radies no **iz-kap-inā-t**, **iz-kap-ā-t**).

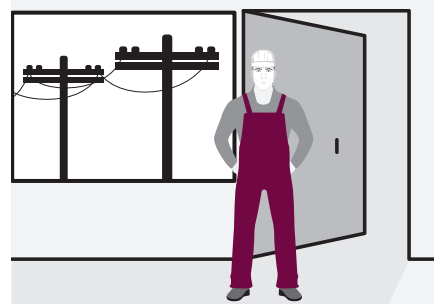
Vectēvs izkapti kapina,
Kaķis smiltiņās slapina.

ap-iet

~~ap-piet~~

ap-precēties

~~ap-recēties~~

iz-kap-ā-t
iz-kap-inā-t

Bieži tiek izvēlēti **nepareizi, neatbilstoši piedēkļi**. Tā ir kļūda, jo piedēkļiem, tāpat kā vārdiem, ir pašiem sava nozīme. Piemēri:

☒ Nepareizi	☒ Pareizi
Abiem ir uzrādījušās kopīgas intereses.	Abiem ir parādījušās kopīgas intereses.
Hardinu patraucē viņa draudzene.	Hardinu iztraucē viņa draudzene.
Viņa no skaudības jau ir gatava piekaustīt Hardinu.	Viņa no skaudības jau ir gatava iekaustīt Hardinu.
Cik mierīga un neiespilēta saruna!	Cik mierīga un nesaspilēta saruna!
Tesai vajadzēja kopā ar māti visu aprunāt , nevis strīdēties.	Tesai vajadzēja kopā ar māti visu izrunāt , nevis strīdēties.
Vai tagad būtu iespējams jums pazvanīt ?	Vai tagad būtu iespējams jums piezvanīt ?

Piedēklis

Piedēklis atrodas starp sakni un galotni. Tas ir it kā **piedēts** pakaļgalā (ar kuru galu vista **dēj**?) Arī piedēklis maina vārda nozīmi un veido formas, turklāt vēl cītīgāk un pamatīgāk, nekā to dara piedēklis. Vienā vārdā var būt vairāki piedēkļi — gan darinot jaunus vārdus

(*skol-a* → *skol-o-t* → *skol-o-tāj-s*, *skol-o-šan-a*),

gan mainot to formas

(*skol-o-t*, *skol-o-j-u*, *skol-o-š-u*, *skol-o-dam-s*).

Atceries:

Piedēklis, priekšā likts, nav pikts.

Piedēklis pakaļā piedēts — izdēts.

Darinot jaunus vārdus un mainot to formas, piedēkļi tiek izmantoti sevišķi bieži. Tie darbojas visai plaši — dažādās **vārdšķirās**.¹

¹ Vārdšķiras — skat. 17. lpp.

Galotne

Galotne atrodas vārda beigās. Tā nosaka vārda formu un, vārdu lokot, mainās.

Vārdu locīt nozīmē uzdot noteiktus jautājumus, uz kuriem atbildot, vārda galotne ir citāda.

The diagram shows the word 'grāmat' with the label 'sakne' (root) underneath it. To its right is a dark red shape representing the ending 'a', with the label 'galotne' (ending) underneath it. A box on the right contains the text: 'Galotne prot bērnus mocīt — Jāmācās, kā vārdu locīt.'

Piemēri:

Kas tas ir? **liel-ais** vilk-**s**, man-**a** grāmat-**a**, piekt-**ā** dien-**a**

Kā nav? **liel-ā** vilk-**a**, man-**as** grāmat-**as**, piekt-**ās** dien-**as**

Kam dos? **liel-ajam** vilk-**am**, man-**ai** grāmat-**ai**, piekt-**ajai** dien-**ai**

Ko redzu? **liel-o** vilk-**u**, man-**u** grāmat-**u**, piekt-**o** dien-**u**

Ar ko lepojosi? **ar liel-o** vilk-**u**, man-**u** grāmat-**u**, piekt-**o** dien-**u**

Kur iekšā? **liel-ajā** vilk-**ā**, man-**ā** grāmat-**ā**, piekt-**ajā** dien-**ā**

(pasauc!) - **liel-o** vilk! man-**a** grāmat-**a**! piekt-**ā** dien-**a**!

Darbības vārdus loka atšķirīgi, liekot klāt attiecīgo vietniekvārdu:

es skrien-u	mēs skrien-am
tu skrien	jūs skrien-at
viņš, viņa skrien	viņi, viņas skrien

Redzams, ka galotne kādā locījumā var arī pazust. Nelokāmiem vārdiem tās var nebūt vispār, piemēram, apstākļa vārdi **vēl**, **sen**, **pašlaik**, lietvārdi **kino**, **ateljē**, **Anrī**, skaitļa vārdi **trīs**, **simt**, **astotņpadsmit** u.c. nav lokāmi.

Saliktenos, kam ir vairākas ir saknes, var būt saglabājusies pirmā vārda galotne vai tās daļa, piemēram,

asin-s-spiedien-s	dzīv-es-veid-s	nakt-s-tauriņ-š	taut-as-dziesm-a
dab-as-skats	led-us-puķ-e	saul-es-svec-e	ugun-s-dzēsēj-s
dzelz-s-beton-s	mies-as-sarg-s	sēt-s-vid-us	ūden-s-roz-es,

bet parasti tā zūd, piemēram,

ābeļ-dārz-s	laik-rakst-s	nam-durv-is	spēk-piln-s
balt-alksn-is	lauk-saimniek-s	otr-reiz	treniņ-lidojum-s
dārz-kopīb-a	liel-laiv-a	piltuv-veidīg-s	Ziemeļ-jūr-a.
deviņ-vīr-spēk-s	māj-dzīvniek-s	pus-dien-a	
dziedātāj-strazd-s	mež-mal-a	pus-sal-a	
gaiš-zil-s	mēnes-sērdzīg-s	saul-lēkt-s	

Jebkurā gadījumā, vārdu lokot, mainās tikai pēdējā galotne.

Rakstot salikteni, vienmēr ir jāpadomā, no kādām daļām tas veidots un kā šīs daļas ir saistītas. Tāpat ļoti svarīgi ir ievērot, vai tas ir saliktenis, vai arī vienkārši blakus esoši vārdi, jo tas var mainīt visa teikuma nozīmi. Tā, piemēram, ir turpmākminētajos teikumos.

Daudzas no Raimonda Paula dziesmām ir kļuvušas par visas tautas dziesmām, jo tās dzied, reizēm pat nezinot autoru. Latviešu tautsdziesmām ir ļoti noteikta forma.

Miežgrauds ir acu slimība. Gailim bija palicis viens mieža grauds.

Tā acimredzot ir kļūda. Paša acīm redzot, viss kļūst skaidrs.

Ar galotnes palīdzību var arī darināt jaunus vārdus, piemēram,

augt — *augš* — *audze*
ārsts — *ārste*
ciets — *ciete*
melnš — *melnis*
migt — *miga*

sirms — *sirmis*
skābs — *skābe*
smails — *smaille*
sniegs — *sniedze*
urbt — *urbis* u.c.

Celms

Celms — viss vārds, tikai bez galotnes. To var veidot sakne, piemēram, *vārd-s*, *istab-a*, *zem-e*, sakne ar piedēkli, piemēram, *atšķir-t*, *sastap-ties*, sakne ar piedēkli (un vairākiem piedēkļiem), piemēram, *bradā-t*, *spēlē-ties*, *labo-t*, *zemen-e*, *vairākum-s*, vairākas saknes salikteņos, piemēram, *labsajūt-a*, *pārgalvīg-s*, *kukuļņēmēj-s*, *simtkāj-is*.

Izskaņa

Izskaņa — pēdējais piedēklis + sakne. Ar izskaņu palīdzību

- var darināt vārdus, piemēram,
cep-ums
skrie-šana
nedarī-šana
skol-nieks
darbi-nieks u.c.,
- un vārdu formas, piemēram,
ceļoj-ot
mirdz-ošs
brēk-dams.

Celms ir tad, kad nocērt koku,
Valodā — kad vārdu loku.
Izskaņa — kad vārds jau beidzas,
Tikai piedēklis vēl steidzas.

Vārdšķiras

Vārdšķiras — vārdu iedalījuma grupas. Lai to noteiktu, vārds domās jāizceļ ārā no teikuma. Aplūkosim tās pēc kārtas.

Lietvārds

Lietvārds var apzīmēt reālu, taustāmu lietu (valodniecībā par lietu tiek uzskatīta arī dzīva būtne), piemēram, **galds, koks, cilvēks**, vai tādu, kuru aptaustīt nav iespējams, piemēram, **dievs, mākonis, internets, mīlestība** u.c. Galvenā pazīme: ja tos izņem no teikuma un pārveido pamatformā (lietvārdam tas ir vienskaitļa nominatīvs), tie atbild uz jautājumu **kas tas ir?**

Lietvārds — dažkārt lieta cieta,
Teikumā tam vienmēr vieta.

Ja jau lietvārdi, izņemti no teikuma, atbild uz jautājumu, tad tie ir pieskaitāmi pie **patstāvīgiem vārdiem**.¹

Te jāuzmanās, lai nesajauktu lietvārdu ar vārdu, no kura tas radies. Bieži var kļūdīties, ja lietvārds radies no darbības vārda, piemēram, ar izskaņām **-šana, -ums** (**darīšana, cepšana, baudījums, sacēpums**) beidzas lietvārdi, taču sakne ir no darbības vārda.

Ja lietvārds radies no īpašības vārda, piemēram, **vecāki, brīvprātīgais, jauniesauktais, pieaugušais**, tas arī izskatās pēc īpašības vārda.

Lietvārdu iedalījums.

Visus lietvārdus iedala divās lielās grupās:

1. **sugas vārdi** un
2. **īpašvārdi**.

Sugas vārdi vienkārši,
Īpašvārdi — īpaši,
Grib tie burtu lielāku,
Tekstā — vietu redzamu.

Tos atšķirt ir svarīgi, jo īpašvārdos rakstot jāizmanto lielie burti. Te jāatceras: ja ir runa par kādu vispārīgu lietu, tādu, kuru ir daudz, tas ir sugas vārds. Ja ir runa par kādu īpašu lietu, kas ir viena, konkrēta, — tas ir īpašvārds. Tā, piemēram, ordeņu ir daudz, un tie ir dažādi, bet **Lāčplēša ordenis, Trīszvaigžņu ordenis** ir īpaši, konkrēti apbalvojumi. Ir brīvība un ir daudz pieminekļu, bet **Brīvības piemineklis** ir īpašs. Ir daudz teātru, bet **Nacionālais teātris** — tikai viens.

LIETVĀRDS
Kas tas ir?

internets

cilvēks

mākonis

Īpašvārdi

Sugas vārdi

¹ **Patstāvīgi vārdi** - vieni paši var būt par teikuma locekļiem (ir savstarpēji saistīti un kopā veido teikumu), tas ir, paši stāv teikumā. Ja patstāvīgos vārdus izņem no teikuma, tie vieni paši var atbildēt uz jautājumiem.

Kas tas ir? Tā ir lelle **leva**.
Kāda tā ir? Tā ir **skaista**.

Viegli var sajaukt **īpašvārdus** ar **īpašības vārdiem**. Lai tos atšķirtu, vārds jāizņem no teikuma.

Īpašvārdi tad atbild uz jautājumu *kas tas ir?* (**celms, zirgs, skaistulis, ieva, lelle, gov**s).

Īpašības vārdi atbild uz jautājumu *kāds tas / kāda tā ir?* (**augsts, liels, skaists, balta, krāšņa, pienīga**).

Īpašvārds teic, kas tas ir,
To no īpašības šķir!

Lietvārda dzimte.

skūķis Zvaigzne

Sevišķi bieži jauc tautību, valodu un valstu nosaukumus. Valsts ir viena, bet tajā dzīvo daudzi cilvēki. Tātad valsts ir īpaša, un tās nosaukums ir īpašvārds. Tautību un valodu ir daudz, un to nosaukumi ir sugas vārdi.

- **Katrs zina, ka Latvijā** (īpašvārds) **dzīvo latvieši, krievi, poļi, baltkrievi, čigāni, igauņi, lietuvieši** (sugas vārdi) **un citu tautību cilvēki**.
- **Es protu vācu, krievu un angļu** (sugas vārdi) **valodu. Bet es runāju spāniski un franciski** (apstākļa vārdi).
- **Nesen apceļojām Bulgāriju, Itāliju, Portugāli** (īpašvārdi). **Diemžēl neprotu ne bulgāru, ne itāļu, ne portugāļu** (sugas vārdi) **valodu**.

Arī dzīvnieku sugu nosaukumi ir sugas vārdi un rakstāmi ar mazo burtu. Īpaši bieži kļūdas gadās eksotisku dzīvnieku rakstībā. Protams, dzīvniekam var būt dots arī vārds — tāpat kā cilvēkam (**lācis Balu, degunradzis Ra, pitons Kaa, krokodils Zobainis, zilonis Garsnuķis, ēzelītis I-ā** u.tml.).

Diezgan bieži kļūdas gadās arī augu un augļu rakstībā (**ābele, ābolu šķirne “Tellisāre”, ananass, banāns, čili** u.c.).

Lietvārda skaitlis.

vienskaitlis

daudzskaitlis

Padomju laika grāmatās vārds *dievs* vienmēr tika rakstīts ar mazo burtu un netika uzskatīts par īpašvārdu. Mūsdienās lielo burtu lieto, ja runā par kristīgo **Dievu** (Piemēram, **Svētdienas skolā māca par Dievu**.) vai senlatviešu **Dievu, Dieviņu** (Piemēram: **Senos laikos Dieviņš staigājis pa pasauli kā sirms vecītis**). Ja šis vārds tiek lietots ar nozīmi *dievība, mitoloģiska būtne*, raksta ar mazo burtu (piemēram, **sengrieķu dievs Zevs**).

Plašāk par lielo burtu lietošanu ir rakstīts “Protu, protu rakstīt” 1. grāmatā.

Lietvārda dzimte.

Vārdam *dzimte* ir tā pati sakne kas vārdam *dzimta, dzimt*. Dzimt nozīmē rasties. *Dzimta* ir cilvēki, kuriem ir kopīgi senči. Cilvēki piedzimst kā vīrieši un sievietes. Atbilstoši tam izveidots gramatikas jēdziens *dzimte*. Latviešu valodā ir divas dzimtes:

- **vīriešu** un
- **sieviešu** dzimte.

Dzimte ne vienmēr atbilst dzimumam. Tā, piemēram, meiteni var nosaukt par *skuķi* vai *meitēnu*, sievieti — par *meitieti*, *bābieti* vai *sievišķi*, taču šie vārdi (*bābietis*, *meitēns*, *meitietis*, *sievišķis*, *skuķis*) ir vīriešu dzimtē. Savukārt vīrietim var būt uzvārds *Lapa* vai *Zvaigzne*, kas atbilst sieviešu dzimtei.

Mūsu senčiem ir bijusi arī **nekatra** dzimte tāpat kā, piemēram, vācu, angļu un krievu valodā, bet, valodai veidojoties, pazudusi.

Valoda ir ačgārna,
Cilvēkus tā apmāna:
Puika, skuķis garām iet,
Kurš ir kurš — to uzminiet!

Visvieglāk dzimti noteikt, liekot blakus **vietniekvārdus**¹ *tas* un *tā*.

Piemēram: *tas mežs, kuilis, ledus*, bet *tā mamma, saule, zoss*. Dažreiz lietvārda dzimte atbilst reālajai būtnei vai lietai (piemēram, *tas draugs, tēvs, bullis, tā sieviete, sieva, gov*), bet ne vienmēr.

Lietvārda dzimte ne vienmēr atbilst šo vārdu dzimtei citās valodās. Tā, piemēram, lietvārds *saule* mums ir sieviešu dzimtē un bieži saule tiek salīdzināta ar sievieti, māti, bet *mēness* ir vīriešu dzimtē un tiek minēts kā līgavainis, karavīrs u.tml. Daudzās citās valodās tas ir tieši pretēji.

Ir vārdi, kurus pēc vajadzības var attiecināt kā uz vīrieti, tā uz sievieti, piemēram, *aizmārša, auša, badmira, bende, bezkauņa, dauzoņa, ložņa, miegamice, muldoņa, nejēga, nekauņa, neprašā, nesaprašā, paziņa, plēsoņa, plikadīda, plāpa, rīma, salašņa, slepkava, tiepša, tūļa, varmāka, zaķpastala*. Tos sauc par **kopdzimtes** vārdiem. Pie kopdzimtes vārdiem pieder arī uzvārdi, kas beidzas ar *-a* vai *-e*, sieviešu dzimtē *-s* (*Liepa, Egle, Klints* u.c.) Locīšana atšķiras tikai mazliet, bet par to skat. tālāk.

Ja lietvārdi vispār nav lokāmi (ir aizgūti no citām valodām), tie var būt gan vīriešu dzimtē (piemēram, *tas ateljē, auto, bungalo, cukini, depo, domino, flamingo, foajē, foto, kino, kivi, komunikē, laso, metro, radio, ragū*), gan sieviešu dzimtē (piemēram, *tā cece [muša], kanoe, mis, misis*). Ja nelokāmi ir cilvēku vārdi, uzvārdi, vietu nosaukumi vai citi īpašvārdi, tad dzimte atbilst pašam objektam, piemēram, tā kā "pilsēta" ir sieviešu dzimtes vārds, tad visas pilsētas, kuru nosaukumi nav lokāmi, tiek lietoti sieviešu dzimtē.

- sievietes *Kristi, Monro*, upes *Misisipi, Rionegro*, pilsētas *Turku, Baku, Kalē, Tartu, Oslo*, valstis *Haiti, Peru*, salas *Hiumā, Kapri, Tobago* ir sieviešu dzimtē,
- bet vīrieši *Botičelli, Igo, Romeo, Ševčenko, Zolā*, ezers *Ontario*, kalni *Fudzi, Kilimandžāro*, tuksnesis *Gobi* u.c. ir vīriešu dzimtē.

Vārdu *sāls* var lietot gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē, abi ir pareizi. Piemēram: *Veikala plauktā ir tikai rupjā sāls. Veikala plauktā ir tikai rupjais sāls*. Ķīmijā gan derēs tikai vīriešu dzimte — *tas sāls*, tie *sāļi*.

Lietvārda skaitlis.

Lietvārdiem ir **vienskaitlis** un **daudzskaitlis**.

Senos laikos ir bijis arī divskaitlis, bet, par laimi, izzudis. Tā pēdas gan vēl manāmas izloksnēs, vecās grāmatās un vecāku cilvēku runā, bet reti, piemēram, tādos teicienos kā *ar abi roki* u.c.

Vairums lietvārdu ir lietojami gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī, piemēram, *brālis — brāļi, doma — domas, egle — egles, lietus — lieti, tēvs — tēvi, zoss — zosis* u.c.

Tomēr ir arī tādi, ko lieto tikai vienskaitlī, un tos sauc par **vienskaitliniekiem**, piemēram,

<i>Abuls</i>	<i>egoisms</i>	<i>komunisms</i>	<i>piens</i>	<i>vārpata</i>
<i>artilērija</i>	<i>gaļa</i>	<i>matemātika</i>	<i>Plācis</i>	<i>zelts.</i>
<i>asfalts</i>	<i>izmisums</i>	<i>medus</i>	<i>sarma</i>	
<i>Daugava</i>	<i>jaunatne</i>	<i>nekuriene</i>	<i>tērauds</i>	

¹ Vietniekvārds — skat. 39. lpp.

Ir arī tādi, ko lieto tikai daudzskaitlī, un tos sauc par **daudzskaitliniekiem**, piemēram,

<i>alimenti</i>	<i>bikses</i>	<i>Helsinki</i>	<i>ķimenes</i>	<i>rietumi</i>	<i>ziemeļi</i>
<i>austrumi</i>	<i>Cēsis</i>	<i>iesnas</i>	<i>ļaudis</i>	<i>rudzi</i>	<i>ziepes</i>
<i>auzas</i>	<i>dienvidi</i>	<i>Karpati</i>	<i>meli</i>	<i>sinepes</i>	<i>žagas u.c.</i>
<i>bailes</i>	<i>drupas</i>	<i>kāpnes</i>	<i>mieži</i>	<i>svētki</i>	
<i>bakas</i>	<i>durvis</i>	<i>kāzas</i>	<i>milti</i>	<i>šķavas</i>	
<i>beigas</i>	<i>dūmi</i>	<i>klavieres</i>	<i>ragavas</i>	<i>trepes</i>	
<i>bēres</i>	<i>ganības</i>	<i>kvieši</i>	<i>raudas</i>	<i>vārti</i>	

Ir vārdi, ko parasti lieto vienskaitlī, bet vajadzības gadījumā var lietot arī daudzskaitlī, piemēram,

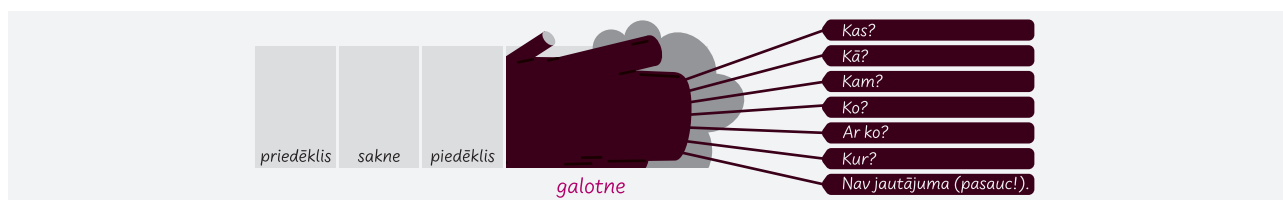
<i>dzīve</i>	<i>lietus</i>	<i>naids</i>	<i>pagātne</i>	<i>sals</i>	<i>tagadne</i>
<i>laime</i>	<i>miers</i>	<i>nākotne</i>	<i>prāts</i>	<i>slava</i>	<i>tumsa u.c.</i>
<i>lausks</i>	<i>migla</i>	<i>nāve</i>	<i>rasa</i>	<i>sniegs</i>	

Ir arī tādi, ko parasti lieto daudzskaitlī, bet vajadzības gadījumā var lietot arī vienskaitlī, piemēram,

<i>apavi</i>	<i>dūmi</i>	<i>krelles</i>	<i>putraimi</i>	<i>vecāki</i>
<i>ceriņi</i>	<i>grūbas</i>	<i>lini</i>	<i>slūžas</i>	<i>virši u.c.</i>
<i>dilles</i>	<i>kaņepes</i>	<i>nātres</i>	<i>spināti</i>	

Lietvārda locīšana.

Ja lietvārdus teikumā saista ar citiem vārdiem, tiem mainās **locījums**, tas ir, mainās **galotne**.

Ir arī nelokāmi lietvārdi, kas aizgūti no citām valodām un formu nemaina. Tie beidzas ar patskani un apzīmē dažādas lietas vai parādības

<i>alibi</i>	<i>foajē</i>	pilsētas (<i>Deli, Oslo, Sanfrancisko, Tartu</i>),
<i>ampluā</i>	<i>frotē</i>	valstis (<i>Mali, Peru</i>),
<i>avokado</i>	<i>kanoe</i>	salas (<i>Kapri, Puertoriko, Tobago</i>),
<i>bikini</i>	<i>kivi</i>	upes (<i>Kongo, Misisipi, Orinoko</i>),
<i>boa</i>	<i>maestro</i>	ezeri (<i>Eri, Komo</i>),
<i>bolero</i>	<i>radio</i>	kalni (<i>Fudzi, Kilimandžāro</i>),
<i>cukini</i>	<i>ragū</i>	cilvēku vārdi, uzvārdi, pseidonīmi,
<i>ča-ča-ča</i>	<i>risoto</i>	iesaukas (<i>Bruno, Dimā, Gvido, Enriko,</i>
<i>domino</i>	<i>tabu</i>	<i>Kirī, Matjē, Paukštello, Verdi</i> u.c.).
<i>eiro</i>	<i>tango u.c.</i>	

Ne visi lietvārdi ir lokāmi vienādi, jo arī pašas galotnes atšķiras. Lai vieglāk saprastu, kādā formā vārds lietojams, ņemot vērā locīšanas īpatnības, lietvārdus iedala 6 grupās. Gudrāk izsakoties, lietvārdu locīšanu sauc par **deklinēšanu** un iedalījuma grupas — par **deklinācijām**. Ja zinām, kurai deklinācijai konkrētais vārds pieder, varam izdomāt, kādas ir tā pareizās formas. Deklināciju nosaka pēc pamatformas — pārveidojot vienskaitlī tā, lai atbildētu uz jautājumu **kas?**. Ja vārdi ir lietojami tikai daudzskaitlī, piemēram, **Straumēni, rudzi, Silmači, dadži**, var izdomāt (vismaz teorētiski), kā tie būtu vienskaitlī, lai zinātu, kā veidot pareizo formu.

No 6 deklinācijām 1.–3. ir vīriešu dzimtē, 4.–6. ir sieviešu dzimtē:

1. deklinācija — galotne **-s, -š** (*tēvs, vējš*)
2. deklinācija — galotne **-is** (*brālis, zaķis*), ir izņēmumi (*akmens, asmens, rudens, ūdens, zibens, mēness*, mazliet atšķirīgs arī *suns*) — tos dažos locījumos loka citādi
3. deklinācija — galotne **-us** (*tirgus, lietus*)
4. deklinācija — galotne **-a** (*lapa, meita*)
5. deklinācija — galotne **-e** (*egle, upe*)
6. deklinācija — galotne **-s** (*klints, telts*)

Deklinācijas (1.–6.)			
vīriešu dzimte	1.	galotne -s, -š piemēri <i>tēvs</i> <i>vējš</i>	galotne -is piemēri <i>brālis</i> <i>zaķis</i>
	2.	galotne -us piemēri <i>tirgus</i> <i>lietus</i>	izņēmumi <i>akmens</i> <i>asmens</i> <i>rudens</i> <i>ūdens</i> <i>zibens</i> <i>mēness</i> <i>suns</i>
	3.	galotne -a piemēri <i>lapa</i> <i>meita</i>	galotne -e piemēri <i>egle</i> <i>upe</i>
sieviešu dzimte	4.	galotne -s piemēri <i>klints</i> <i>telts</i>	galotne -s piemēri <i>klints</i> <i>telts</i>
	5.	galotne -a piemēri <i>lapa</i> <i>meita</i>	galotne -e piemēri <i>egle</i> <i>upe</i>
	6.	galotne -s piemēri <i>klints</i> <i>telts</i>	galotne -s piemēri <i>klints</i> <i>telts</i>

Latviešu valoda ir sena, tāpēc tajā saglabājušies veseli 7 locījumi. To nosaukumi ir nākuši no latīņu valodas, kas ir mums radniecīga un izpētīta daudz agrāk. Labi, ka tā, citādi mums būtu jānācās vēl vairāk nosaukumu. Uzdodot katram locījumam atbilstošo jautājumu, redzam, kā mainās vārda galotne. Tagad aplūkosim katras deklinācijas (atceramies — tās ir lietvārdu iedalījuma grupas) locīšanas īpatnības.

Daudzskaitlis¹ ir dots aiz slīpsvītras.

1. deklinācija (-s, -š)

Nominatīvs.	<i>Kas? (Kas tas ir?)</i>	<i>vilk-s, vēj-š / vilk-i, vēj-i</i>
Ģenitīvs.	<i>Kā? (Kā nav?)</i>	<i>vilk-a, vēj-a / vilk-u, vēj-u</i>
Datīvs.	<i>Kam? (Kam dos?)</i>	<i>vilk-am, vēj-am / vilk-iem, vēj-iem</i>
Akuzatīvs.	<i>Ko? (Ko redzu?)</i>	<i>vilk-u, vēj-u / vilk-us, vēj-us</i>
Instrumentālis.	<i>Ar ko? (Ar ko lepojos?)</i>	<i>ar vilk-u, vēj-u / ar vilk-iem, vēj-iem</i>
Lokatīvs.	<i>Kur? (Kur iekšā?)</i>	<i>vilk-ā, vēj-ā / vilk-os, vēj-os</i>
Vokatīvs.	Nav jautājuma (pasauc!).	<i>vilk! vēj! vai vilk-s! vēj-š! (garākiem vārdiem galotne gan zūd, piemēram, Kaspar! Bērziņ!) / vilk-i! vēj-i! Kaspar-i! Bērziņ-i!</i>

Ir tādi vārdi, kam sarunvalodā reizēm galotnē iesprauž lieku **-i-**, lai atvieglotu izrunu, piemēram, vārdos *arkls, kakls, kārkls, katls, krēsls, litrs, metrs, mezglis, stiebrs*. Tā runāt nav pareizi, arī rakstīt ne.

Jāuzmanās ar uzvārdiem, jo tajos var būt sastopami atšķirīgi varianti, piemēram, *Bībers* un *Bīberis*, *Leibmans* un *Leibmanis* u.tml. Ja vajag, jāpaskatās dokumentos, lai uzvārdu lietotu pareizās formās.

¹ Lietvārda skaitlis — skat. 19. lpp.

2. deklinācija (-is)

Pie 2. deklinācijas pieskaitītos **izņēmuma vārdus**¹ loka mazliet atšķirīgi, tāpēc jau tie skaitās izņēmumi. Bet visiem kopīga ir saknē esošā līdzskaņu mija, tas nozīmē, ka saknē pēdējais līdzskanis locījumos mainās atbilstoši likumiem (piemēram, *brālis — brāļa* u.c.). Par šo līdzskaņu miju sīkāk un plašāk rakstīts **1. grāmatā**.² Lūk, locīšanas paraugs.

Nominatīvs.	<i>Kas? (Kas tas ir?)</i>	brāl-is, akmen-s, sun-s / brāļ-i, akmeņ-i, suņ-i
Ģenitīvs.	<i>Kā? (Kā nav?)</i>	brāļ-a, akmen-s, suņ-a / brāļ-u, akmeņ-u, suņ-u
Datīvs.	<i>Kam? (Kam dos?)</i>	brāl-im, akmen-im, sun-im / brāļ-iem, akmeņ-iem, suņ-iem
Akuzatīvs.	<i>Ko? (Ko redzu?)</i>	brāl-i, akmen-i, sun-i / brāļ-us, akmeņ-us, suņ-us
Instrumentālis.	<i>Ar ko? (Ar ko lepojos?)</i>	ar brāl-i, akmen-i, sun-i / ar brāļ-iem, akmeņ-iem, suņ-iem
Lokatīvs.	<i>Kur? (Kur iekšā?)</i>	brāl-ī, akmen-ī, sun-ī / brāļ-os, akmeņ-os, suņ-os
Vokatīvs.	Nav jautājuma (pasauc!).	brāl! akmen! sun-s! vai brāl-i! akmen-i! sun-i!

3. deklinācija (-us)

Šajā deklinācijā ir mazāk vārdu, jo laika gaitā valoda pamazām mainās un vairāki vārdi pamazām pāriet uz 1. deklināciju. Tā, piemēram, mūsdienās lieto vārdu **cirks**, bet vecās grāmatās vēl ir sastopama forma **cirkus**.

Nominatīvs.	<i>Kas? (Kas tas ir?)</i>	tirg-us, Ing-us / tirg-i, Ing-i
Ģenitīvs.	<i>Kā? (Kā nav?)</i>	tirg-us, Ing-us / tirg-u, Ing-u
Datīvs.	<i>Kam? (Kam dos?)</i>	tirg-um, Ing-um / tirg-iem, Ing-iem
Akuzatīvs.	<i>Ko? (Ko redzu?)</i>	tirg-u, Ing-u / tirg-us, Ing-us
Instrumentālis.	<i>Ar ko? (Ar ko lepojos?)</i>	ar tirg-u, ar Ing-u / ar tirg-iem, ar Ing-iem
Lokatīvs.	<i>Kur? (Kur iekšā?)</i>	tirg-ū, Ing-ū / tirg-os, Ing-os
Vokatīvs.	Nav jautājuma (pasauc!).	tirg-u! Ing-u! / tirg-i! Ing-i!

¹ Skat. deklināciju attēlu 21. lpp.

² Protu, protu rakstīt 1. grāmata — skat. 110. lpp.

Īpaši jāuzmanās ar personvārdiem, piemēram, **Markus, Ingus, Mikus, Kristus**. Padomju laikos neprasmīgu valodas lietotāju un ierēdņu dēļ tika ieviestas un nostiprinājās tādi šo vārdu varianti kā **Markuss, Inguss**. Dažkārt pat **Mikus** tiek papildināts ar lieku **-s**, bet šajā vārdā tā noteikti ir kļūda. Var gan būt arī vārds **Miks**, bet tad to lieto kā jebkuru 1. deklinācijas lietvārdu. Ja rodas šaubas, kurš šo un līdzīgu vārdu variants ir pareizais, jāpaskatās cilvēka dokumentos (nereti viņš pats savu vārdu lieto un loka nepareizi).

Pie 3. deklinācijas pieder arī uzvārdi, kas beidzas ar **-us**, vienalga, vai tā ir sieviete vai vīrietis.

Piemēri:

Juris Cinkus, Laura Cinkus, Ansis Petkus, Zane Petkus.

Atšķiras tikai datīva formas: *Konfekti došu Jurim Cinkum, Laurai Cinkui un Ansim Petkum, Zanei Petkui.*

Ja grib pasaukt (vokatīvs), galotne būs **-u**: *A-ū, Juri Cinku, Laura Cinku! A-ū, Ansi Petku, Zane Petku!*

4. deklinācija (-a)

Šajā deklinācijā ir daudz sieviešu dzimtes vārdu, bet ir arī izņēmumi. Daži vārdi, ko sauc par **kopdzimtes**³ vārdiem, var tikt attiecināti gan uz vīriešiem, gan uz sievietēm, piemēram, **nepraša, tiepša, auša** u.c.

Ir arī daži vīriešu dzimtes vārdi, piemēram, **dalailama, junga, puika**. Biežāk tie ir cilvēku vārdi un uzvārdi, piemēram, **Janka, Dauka, Uga, Huga** u.c.

Locīšanā vīriešu dzimtes vārdiem atšķiras tikai datīvs (skatīt locīšanas piemēros zemāk). Tāpat loka arī **kopdzimtes**³ vārdus, piemēram, **nepraša, nesapraša, tiepša, auša**.

Nominatīvs.	<i>Kas? (Kas tas ir?)</i>	mās- a , auš- a , Ug- a Gob- a / mās- as , auš- as , brāļi Gob- as
Ģenitīvs.	<i>Kā? (Kā nav?)</i>	mās- as , auš- as , Ug- as Gob- as / mās- u , auš- u , brāļu Gob- u
Datīvs.	<i>Kam? (Kam dos?)</i>	mās- ai , auš- ai vai auš- am , Ug- am Gob- am / mās- ām , auš- ām , brāļiem Gob- ām
Akuzatīvs.	<i>Ko? (Ko redzu?)</i>	mās- u , auš- u , Ug- u Gob- u / mās- as , auš- as , brāļus Gob- as
Instrumentālis.	<i>Ar ko? (Ar ko lepojos?)</i>	ar mās- u , ar auš- u , ar Ug- u Gob- u / ar mās- ām , ar auš- ām , ar brāļiem Gob- ām
Lokatīvs.	<i>Kur? (Kur iekšā?)</i>	mās- ā , auš- ā , Ug- ā Gob- ā / mās- ās , auš- ās , brāļos Gob- ās
Vokatīvs.	Nav jautājuma (pasauc!).	mās! vai mās- a ! auš- a ! Ug- a Gob- a ! / mās- as ! auš- as ! brāļi Gob- as !

³ Lietvārdu dzimte — skat. 18. lpp.

5. deklinācija (-e)

Šajā deklinācijā arī ir daudz sieviešu dzimtes vārdu, un ir izņēmumi. Piemēram, **kopdzimtes**¹ vārdus **balamute, bende, plāpukule** u.c. var attiecināt **gan uz vīriešiem, gan uz sievietēm**.¹ Ir arī daži vīriešu dzimtes cilvēku vārdi un uzvārdi, piemēram, **Ārne, Bite, Egle, Zāle** u.c. Locīšanā minētajiem izņēmumiem atšķiras tikai **vienskaitļa**² datīvs (skatīt locīšanas piemēros zemāk). Arī šīs deklinācijas lietvārdiem saknē ir līdzskaņu mija, tas nozīmē, ka saknē pēdējais līdzskanis locījumos mainās atbilstoši likumiem (piemēram, **egle — egļu, sēne — sēņu, piepe — piepju** u.c.). Noteiktos gadījumos šīs mijas var arī nebūt. Par līdzskaņu miju sīkāk un plašāk rakstīts "**Protu, protu rakstīt**" **1. grāmatā**.³

Nominatīvs.	<i>Kas? (Kas tas ir?)</i>	egl- e , bend- e , Ārn- e Zāl- e / egl- es , bend- es , brāļi Zāl- es
Ģenitīvs.	<i>Kā? (Kā nav?)</i>	egl- es , bend- es , Ārn- es Zāl- es / egl- u , bend- u , brāļu Zāl- u
Datīvs.	<i>Kam? (Kam dos?)</i>	egl- ei , bend- ei vai bend- em , Ārn- em Zāl- em / egl- ēm , bend- ēm , brāļiem Zāl- ēm
Akuzatīvs.	<i>Ko? (Ko redzu?)</i>	egl- i , bend- i , Ārn- i Zāl- i / egl- es , bend- es , brāļus Zāl- es
Instrumentālis.	<i>Ar ko? (Ar ko lepojosi?)</i>	ar egl- i , ar bend- i , ar Ārn- i Zāl- i / ar egl- ēm , ar bend- ēm , ar brāļiem Zāl- ēm
Lokatīvs.	<i>Kur? (Kur iekšā?)</i>	egl- ē , bend- ē , Ārn- ē Zāl- ē / egl- ēs , bend- ēs , brāļos Zāl- ēs
Vokatīvs.	Nav jautājuma (pasauc!).	egl- e! bend- e! Ārn- e Zāl- e! / egl- es! bend- es! brāļi Zāl- es!

6. deklinācija (-s)

Šajā deklinācijā ir mazāk vārdu nekā 5. un 6. deklinācijā. Tos jāsgargās sajaukt ar vīriešu dzimtes vārdiem, kuri arī beidzas ar -s. Visvieglāk dzimti noteikt, liekot blakus **vietniekvārdus**⁴ **tas** un **tā**. 6. deklinācijā būs:

tā acs	debess	krāsns	pils	takts	zoss
asins	govs	kūts	sirds	telts	u.c.
balss	klēts	nakts	šalts	uguns	
dakts	klints	pāksts		uts	

Reti, bet gadās arī daži vīriešu dzimtes cilvēku uzvārdi, piemēram, uzvārda **Klints** u.c. Locīšanā minētajiem izņēmumiem atšķiras tikai vienskaitļa datīvs: **Konfekti došu Jānim Klintim**.

6. deklinācija ir arī sieviešu dzimtes **daudzskaitliniekiem**² (**brokastis, durvis, Cēsis**) un vīriešu dzimtes daudzskaitlinekam (**ļaudis**).

Arī šīs deklinācijas lietvārdiem saknē ir līdzskaņu mija, tas nozīmē, ka saknē pēdējais līdzskanis locījumos mainās atbilstoši likumiem (piemēram, **govs — govju, telts — telšu** u.c.). Par šo līdzskaņu miju sīkāk un plašāk rakstīts "**Protu, protu rakstīt**" **1. grāmatā**.³

¹ Lietvārdu dzimte — skat. 18. lpp.

² Lietvārda skaitlis — skat. 19. lpp.

³ Protu, protu rakstīt 1. grāmata — skat. 110. lpp.

⁴ Vietniekvārds — skat. 39. lpp.

Nominatīvs.	<i>Kas? (Kas tas ir?)</i>	zos- s , sird- s , Žanis Klint- s / zos- is , sird- is , brāļi Klint- is
Ģenitīvs.	<i>Kā? (Kā nav?)</i>	zos- s , sird- s , Žaņa Klint- s / zos- u , sirž- u , brāļu Klint- u
Datīvs.	<i>Kam? (Kam dos?)</i>	zos- ij , sird- ij , Žanim Klint- im /zos- īm , sird- īm , brāļiem Klint- īm
Akuzatīvs.	<i>Ko? (Ko redzu?)</i>	zos- i , sird- i , Žani Klint- i / zos- is , sird- is , brāļus Klint- is
Instrumentālis.	<i>Ar ko? (Ar ko lepojos?)</i>	ar zos- i , ar sird- i , ar Žani Klint- i / ar zos- īm , ar sird- īm , ar brāļiem Klint- īm
Lokatīvs.	<i>Kur? (Kur iekšā?)</i>	zos- ī , sird- ī , Žanī Klint- ī / zos- īs , sird- īs , brāļos Klint- īs
Vokatīvs.	Nav jautājuma (pasauc!).	zos- s! sird- s! Žani Klint- s! / zos- is! sird- is! brāļi Klint- is!

Atgriezeniskie lietvārdi

Tie ir sastopami retāk un neiederas nevienā deklinācijā, jo ir pazaudējuši vairākas locījumu formas. Atgriezeniskos lietvārdus darina no **atgriezeniskajiem darbības vārdiem**⁵ ar izskaņu **-šanās**, piemēram, **grūstī-ties — grūstī-šanās**, **satik-ties — satik-šanās**, **smie-ties — smie-šanās**, **turpinā-ties — turpinā-šanās**, u.c. Locīšanas paraugā aiz slīpsvītras rakstīts daudzskaitlis (to gan parasti nelieto). Ja formas nav, tās vietā ir defise (-).

Nominatīvs.	<i>Kas? (Kas tas ir?)</i>	smiešan- ās / smiešan- ās
Ģenitīvs.	<i>Kā? (Kā nav?)</i>	smiešan- ās / smiešan- os
Datīvs.	<i>Kam? (Kam dos?)</i>	- / -
Akuzatīvs.	<i>Ko? (Ko redzu?)</i>	smiešan- os / smiešan- ās
Instrumentālis.	<i>Ar ko? (Ar ko lepojos?)</i>	ar smiešan- os / -
Lokatīvs.	<i>Kur? (Kur iekšā?)</i>	- / -
Vokatīvs.	Nav jautājuma (pasauc!).	- / -

Pavisam reti lieto tādus vārdus kā **smēj-ēj-ies**, **klaus-ī-tāj-ies**, **vēl-ē-j-umies**, reizēm tos var sastapt grāmatās.

⁵ Tiešs vai atgriezenisks — skat. 48. lpp.

Ir atsevišķa lietvārdu grupa, ko lieto tikai ģenitīvā. Tos sauc par **ģenitīveniem** un lieto kopā ar citu lietvārdu, tāpēc viegli var sajaukt ar citām vārdšķirām.

Piemēri:

<i>aizjūras brīnumi</i>	<i>ceriņkrāsas kleita</i>	<i>pašmāju vīns</i>	<i>standarttipa apbūve</i>
<i>aizkuņģa dziedzeris</i>	<i>daudzbērnu ģimene</i>	<i>pēckara gadi</i>	<i>sveštautu paradumi</i>
<i>aizokeāna valstis</i>	<i>daudzstāvu māja</i>	<i>pēcsvētku diēta</i>	<i>šīgada jērs</i>
<i>ātrgaitas vilciens</i>	<i>divdurvju skapis</i>	<i>pērngada teļš</i>	<i>todienu stāsti</i>
<i>bezalgas atvaļinājums</i>	<i>divstāvu autobuss</i>	<i>pretgripas pote</i>	<i>vairākdienu rallijs</i>
<i>bezmaksas ceļojums</i>	<i>dziļūdens zivis</i>	<i>pretraķešu aizsardzība</i>	<i>veclaiku aizspriedumi</i>
<i>bezmiega nakts</i>	<i>gāzveida viela</i>	<i>pretsāpju injekcija</i>	<i>vienveida darbības</i>
<i>bezprincipu cilvēks</i>	<i>nepāra skaitlis</i>	<i>riņķveida kustības</i>	<i>zemādas injekcija</i>
<i>bezsapņu miegs</i>	<i>nestandarta prece</i>	<i>simtmetru skrējiens</i>	<i>zemledus zveja</i> u.c.

Kā redzams, ģenitīveni radušies, saplūstot diviem vārdiem, no kuriem otrs ir lietvārds, tāpēc arī tie skaitāmi pie lietvārdiem, kaut gan izskatās aizdomīgi līdzīgi īpašības vārdiem.

Lietvārdu darināšana.

Visos laikos — kā senatnē, tā mūsdienās — ir bijusi nepieciešamība radīt jaunus vārdus. Daļa no tiem iesakņojas un paliek valodā, citi pazūd. Katram no mums ir tiesības darināt vārdus, bet ne katrreiz tie būs izdevušies, piemēroti, un tikai retais paliks ilgāk un pamazām ieies literārās valodas vārdu krājumā. Svarīgi ir, ka vārdi tiek darināti atbilstoši valodas likumiem.

Lietvārdus veido jeb darina, izmantojot dažādas vārda daļas.

Dažādu personu nosaukumus veido, izmantojot izskaņas

<i>-ājs</i>	<i>-ējs</i>	<i>-tājs</i>	<i>-ietis</i>	<i>-nieks</i>	<i>-inieks</i>	<i>-iene</i>
<i>-āja</i>	<i>ēja</i>	<i>-tāja</i>	<i>-iete</i>	<i>-niece</i>	<i>-iniece</i>	<i>karal-iene</i>
<i>ar-ājs</i>	<i>ar-ējs</i>	<i>darī-tājs</i>	<i>jaun-ietis</i>	<i>dzej-nieks</i>	<i>māksl-inieks</i>	<i>hercog-iene</i>
<i>ar-āja</i>	<i>brauc-ējs</i>	<i>darī-tāja</i>	<i>jaun-iete</i>	<i>dzej-niece</i>	<i>māksl-iniece</i>	<i>grāf-iene</i>
<i>dzēr-ājs</i>	<i>brauc-ēja</i>	<i>lasī-tājs</i>	<i>vīr-ietis</i>	<i>dārz-nieks</i>	<i>rīdz-inieks</i>	<i>Kaminskiene</i>
<i>dzēr-āja</i>	<i>cep-ējs</i>	<i>lasī-tāja</i>	<i>siev-iete</i>	<i>dārz-niece</i>	<i>rīdz-iniece</i>	<i>vešer-iene.</i>
<i>pārcēl-ājs</i>	<i>cep-ēja</i>	<i>soļo-tājs</i>	<i>krāslav-ietis</i>	<i>kurp-nieks</i>	<i>rad-inieks</i>	
<i>pārcēl-āja</i>	<i>pārdev-ējs</i>	<i>soļo-tāja</i>	<i>krāslav-iete</i>	<i>skol-nieks</i>	<i>rad-iniece</i>	
<i>ēd-ājs</i>	<i>pārdev-ēja</i>		<i>vjetnam-ietis</i>	<i>skol-niece</i>		
<i>ēd-āja</i>	<i>plēs-ējs</i>		<i>vjetnam-iete</i>	<i>parād-nieks</i>		
	<i>plēs-ēja</i>			<i>parād-niece</i>		

Izskanām ir sava nozīme, kas jāņem vērā. Tā ar **-ājs** beidzas vārdi, kas norāda uz pastāvīgu nodarbošanos (**ar-ājs**, **dzēr-ājs**), bet ar **-ējs** beidzas vārdi, kas norāda uz pašreizēju darbību (**ēd-ējs**, **dzēr-ējs**). Piemēri:

Jānis katru dienu ar. Viņš ir ar-ājs.

Ilze pašlaik ēd kāpostus. Viņa ir kāpostu ēd-ēja.

Dažreiz izskaņas izvēli nosaka vieta, kur cilvēks dzīvo. Tā iedzīvotāju nosaukumus Vidzemē un Latgalē darina lielākoties ar izskaņu **-ietis**, **-iete** (**daugavpil-ietis**, **daugavpil-iete**, **krāslav-ietis**, **krāslav-iete**, **siguld-ietis**, **siguld-iete**, **valmier-ietis**, **valmier-ietie**, **valmier-iete**, **ind-ietis**, **ind-iete**, **indonēz-ietis**, **indonēz-iete**, **ķīn-ietis**, **ķīn-iete**), bet Zemgalē un Kurzemē — ar izskaņu **-nieks**, **-niece** (**jelgav-nieks**, **jelgav-niece**, **kuldīdz-nieks**, **kuldīdz-niece**, **ventspil-nieks**, **ventspil-niece**, **tukum-nieks**, **tukum-niece**).

Jāatceras, ka tautību nosaukumus ar **-ietis**, **-iete** reizēm darina, bet ne vienmēr. Tā, piemēram, ir gan **vāc-ietis**, **vāc-iete**, **latv-ietis** — **latv-iete**, **lietuv-ietis**, **lietuv-iete**, bet tāds paņēmiens neder vienmēr: **kriev-s** — **kriev-iete**, **igaun-is** — **igaun-iete**, **spān-is** — **spān-iete**, **amerikān-is** — **amerikān-iete**. Šādas atšķirības radušās tāpēc, ka vispirms svešo tautību apzīmējumus aizņēmās no citām valodām, pēc tam padarīja latviešu valodai piemērotākus.

Vietu nosaukumus darina ar izskaņām:

-iene	-ājs	-ija	-nīca	-tuve	-tava
<i>augst-iene</i>	<i>aven-ājs</i>	<i>Latv-ija</i>	<i>zem-nīca</i>	<i>cep-tuve</i>	<i>lasī-tava</i>
<i>kaln-iene</i>	<i>egl-ājs</i>	<i>Igaun-ija</i>	<i>kafej-nīca</i>	<i>lauz-tuve</i>	<i>glabā-tava</i>
<i>mal-iene</i>	<i>mellen-ājs</i>	<i>Kriev-ija</i>	<i>maiz-nīca</i>	<i>brauk-tuve</i>	<i>laimē-tava</i>
<i>tāl-iene</i>	<i>iev-ājs</i>	<i>Vāc-ija</i>	<i>darb-nīca</i>	<i>krau-tuve</i>	<i>vingro-tava.</i>
<i>zem-iene</i>					

Augu un sēņu nosaukumus bieži darina ar izskaņu **-ene** (*zem-ene, dzērv-ene, lāc-ene, alksn-ene, cūc-ene*), bet var būt arī citas (*mež-enis, staip-eknis*).

Ar izskaņām darina arī darbību nosaukumus. Lietvārdus, kas darināti no darbības vārdiem, bieži ar tiem jauc vai arī neprot izvēlēties pareizo izskaņu. Tos bieži notur par darbības vārdiem, taču šie vārdi atbild uz jautājumu *kas?*, tātad ir lietvārdi. Katrai izskaņai ir sava nozīme:

- **-šana, -šanās** izmanto, lai parādītu pašu procesu (*lasī-šana, aug-šana, izrādī-šanās, smie-šanās*);
- **-iens** norāda uz kaut ko vienreizēju, īslaicīgu (*skrēj-iens, blāv-iens, kliez-iens, lēc-iens*);
- **-ums** izmanto, lai parādītu rezultātu (*apjuk-ums, cep-ums, lūz-ums, lauz-ums, gāj-ums, lasīj-ums*);
- izskaņu **-ums** (*cep-ums, liel-ums*, u.c.).

Darbarīku nosaukumus darina ar izskaņām:

- **-eklis** (*grāb-eklis, sus-eklis*),
- **-ēklis** (*bied-ēklis, tēm-ēklis*),
- **-tuve** (*aus-tuve, griez-tuve, mal-tuve, vērs-tuve*),
- **-tava** (*griez-tava, sis-tava, tī-tavas*).

Šīm izskaņām ir arī citas nozīmes. Bieži šajās izskaņās jauc īso **e** un garo **ē**. Lai atšķirtu, jāskatās darbības vārds tagadnē: ja 3. personā (ar *viņš, viņa*) parādās beigās garais **ē**, tad tas būs arī lietvārdā.

Piemēri:

Ar garo ē	Ar īso e
<i>viņš tēmē — tēmēklis</i>	<i>viņš grābj — grābeklis</i>
<i>viņš biedē — biedēklis</i>	<i>viņš piemin — piemineklis</i>
<i>viņš kavē — kavēklis</i>	<i>viņš sēž — sēdeklis</i>
<i>viņš perē — perēklis</i>	<i>viņš vēdina — vēdeklis</i>

Tāpat nošķir lietvārdus ar izskaņām **-eknis, -ēknis**: *viņš audzē — audzēknis, viņš staipa — staipeknis*.

Īpaša loma ir izskaņām **-iņš, -iņa, -tiņš, -tiņa, -sniņa, -ītis, -īte**. Ar tām veido pamazināmos vārdus jeb deminutīvus. Tomēr te jāņem vērā **lietvārda deklinācija**¹ un jāievēro noteikumi:

- 1. deklinācijas lietvārdu pamazināmās formas darina ar izskaņu **-iņš** (*cilvēc-iņš, groz-iņš, koc-iņš, lakat-iņš, zvēr-iņš*). Reizēm notiek līdzskaņu mija (*draugs — draudz-iņš, skolnieks — skolnieciņš*).

¹ Lietvārda locīšana — skat. 20. lpp.

- 2. deklinācijas lietvārdu pamazināmās formas darina ar izskaņu **-ītis** (*brāl-ītis, bried-ītis, lāc-ītis, pūk-ītis, sun-ītis, zaķ-ītis*). Šīs deklinācijas izņēmumiem izmanto izskaņu **-tiņš** (*akmen-tiņš, asmen-tiņš, mēnes-tiņš, ruden-tiņš, ūden-tiņš, ziben-tiņš*).
- 3. deklinācijas lietvārdu pamazināmās formas darina ar izskaņu **-iņš** (*liet-iņš, med-iņš, Mik-iņš, tirdz-iņš, vid-iņš*). Redzams, ka tad reizēm notiek līdzskaņu mija (*tirgus — tirdz-iņš, krogus — krodz-iņš*). Dažreiz pievieno vēl vienu piedēkli **-ut-** (*liet-ut-iņš, med-ut-iņš, vid-ut-iņš*).
- 4. deklinācijas lietvārdu pamazināmās formas darina ar izskaņu **-iņa** (*al-iņa, Ann-iņa, liep-iņa, Laim-iņa, mal-iņa, roc-iņa, skol-iņa*). Reizēm arī notiek līdzskaņu mija (*roka — rociņa, aka — aciņa, māga — mādziņa, krāga — krādziņa*).
- 5. deklinācijas lietvārdu pamazināmās formas darina ar izskaņu **-īte** (*ast-īte, biz-īte, egl-īte, kart-īte, krūz-īte, Lien-īte, meiten-īte, pasaul-īte, pel-īte, Zan-īte, zemen-īte*).
- 6. deklinācijas lietvārdu pamazināmās formas darina ar izskaņu **-tiņa** (*aus-tiņa, ac-tiņa, debes-tiņa, go-tiņa, tel-tiņa, ugun-tiņa, ziv-tiņa, zos-tiņa*). Dažreiz saknes pēdējais līdzskanis var pazust (*govs — gotiņa*). Atsevišķas šīs deklinācijas vārdus, kam sakne beidzas ar **-t-** vai **-d-**, pamazināmās formas darina ar izskaņu **-sniņa**, un tad šie līdzskaņi zūd (*nakts — nak-sniņa, sirds — sir-sniņa*).

Pamazināmo izskaņu lietošana dažādos Latvijas novados var atšķirties. Tā, piemēram, **Laimas** un **Māras** vietām tiek sauktas par **Laimiņām** un **Māriņām**, citur — par **Laimītēm** un **Mārītēm**.

Lai uzsvētu pamazinājumu vai pajokotu, tiek iemantoti arī piedēkļi **-ul-**, **-uk-**, **-uc-**, tad var būt mainīta arī izskaņa vai dzimte, pat abas (*lāč-uk-iņš, meit-uk-iņš, Laim-uc-īte, Dārt-uc-īte, Mār-ul-īte, Dain-ul-ītis*).

Izskaņa **-ija** lietvārdos vienmēr ir ar īso **-i-**: *Latv-ija, Kriev-ija, Vāc-ija, Zviedr-ija, nāc-ija* utt. Nejaukt ar darbības vārdiem pagātnē (*las-īja, dar-īja, plāt-īja, māc-īja* utt.)!

Daudz retāk vārddarināšanā izmanto galotnes (*skāb-s → skāb-e, juk-t → juk-as*).

Reizēm tiek izmantotas vairākas vārda daļas (*galds → pa-gald-e, gulta → pa-gult-e, krāsns → aiz-krāsn-e, skapis → aiz-skap-e* u.c.)

Īpašības vārds

Īpašības vārds, ja to izņem no teikuma, atbild uz jautājumu **kāds? kāda?** un nosauc kādu lietas (priekšmeta, dzīvas būtnes, jēdziena) pazīmi. Tā, piemēram, grāmata var būt bieza, plāna, liela, maza, interesanta utt., suns — liels, dusmīgs, pinkains, resns utt., bet mīlestība — ilga, karsta, laimīga utt.

Īpašības vārdus veidojot, bieži ir izmantoti **priedēkli**,¹ piemēram,

pār-	pa-	ie-	bez-	ne-
<i>pār-drošs</i>	<i>pa-liels</i>	<i>ie-apaļš</i>	<i>bez-garšīgs</i>	<i>ne-drošs</i>
<i>pār-agrs</i>	<i>pa-mazs</i>	<i>ie-zaļgans</i>	<i>bez-galīgs</i>	<i>ne-kaunīgs</i>
<i>pār-pilns</i>	<i>pa-vēls</i>	<i>ie-sirms</i>	<i>bez-prātīgs</i>	<i>ne-lāgs</i>
<i>pār-jūtīgs</i>	<i>pa-dārgs</i>	<i>ie-tiepīgs</i>	<i>bez-bailīgs</i>	<i>ne-taisns</i>
u.c.	<i>pa-lēts</i> u.c.	u.c.	u.c.	u.c.

Priedēkli² dažreiz aizstāj sakne **pus-** (*pus-labs, pus-ļauts, pus-muļķīgs, pus-prātīgs*).

¹ **Priedēklis** ir vārda daļa, kas atrodas priekšā, pirms saknes.

² *Priedēklis — skat. 11. lpp.*

Tāpat daudzus īpašības vārdus veido ar noteiktām izskaņām (**piešķlis**³ kopā ar **galotni**⁴), piemēram,

-ains -aina <i>kaln-ains/-aina</i> <i>vēj-ains/-aina</i> <i>bedr-ains/-aina</i> <i>mākoņ-ains/-aina</i>	-ējs -ēja <i>pret-ējs/-ēja</i> <i>gal-ējs/-ēja</i> <i>vakar-ējs/-ēja</i> <i>mal-ējs/-ēja</i>	-isks -iska <i>liel-isks/-iska</i> <i>zinātn-isks/-iska</i> <i>garen-isks/-iska</i> <i>maz-isks/-iska</i>
-āds -āda <i>vien-āds/-āda</i> <i>daž-āds/-āda</i> <i>cit-āds/-āda</i> <i>sav-āds/-āda</i>	-gans -gana <i>zaļ-gans/-gana</i> <i>zil-gans/-gana</i> <i>bāl-gans/-gana</i> <i>brūn-gans/-gana</i> u.c.	-īgs -īga <i>vārgul-īgs/-īga</i> <i>god-īgs/-īga</i> <i>sēr-īgs/-īga</i> <i>dzelten-īgs/-īga</i>
-ens -ena <i>dzelt-ens/-ena</i> <i>rūgt-ens/-ena</i> <i>skāb-ens/-ena</i> <i>mēr-ens/-ena</i>	-īņš -īņa <i>maz-īņš/-īņa</i> <i>lab-īņš/-īņa</i> <i>sīc-īņš/-īņa</i> <i>vāj-īņš/-īņa</i> u.c.	-ots -ota <i>zābak-ots/-ota</i> <i>snieg-ots/-ota</i> <i>pērļ-ots/-ota</i> <i>skav-ots/-ota</i> u.c.

Īpašības vārdam tāpat kā lietvārdam ir **dzimte**⁵, **skaitlis**⁶, **locījums**⁷. Īpašības vārdam tie vienmēr ir tādi paši kā lietvārdam, kuru paskaidro, tāpēc, ja jānosaka īpašības vārda dzimte, visvienkāršāk ir paskatīties uz lietvārdu un noteikt vajadzīgo pēc lietvārda. Piemēram,

- **dusmīgs suns**, **lielisks cilvēks** (vīriešu dzimte); **mīļa māte**, **skaista puķe** (sieviešu dzimte);
- **liels koks**, **izcīls piemērs** (vienskaitlis); **jaukas ainavas**, **bīstami zvēri** (daudzskaitlis);
- Nominatīvs (*kas tas ir?*) **plašs lauks**, **labs paraugs**; lokatīvs (*kur tas ir?*) **plašā laukā**, **karstā mīlestībā**.

Īpašības vārdam tomēr atšķirībā no lietvārda ir vēl:

- noteiktā un nenoteiktā galotne;
- salīdzināmās pakāpes.

Noteiktā un nenoteiktā galotne⁴

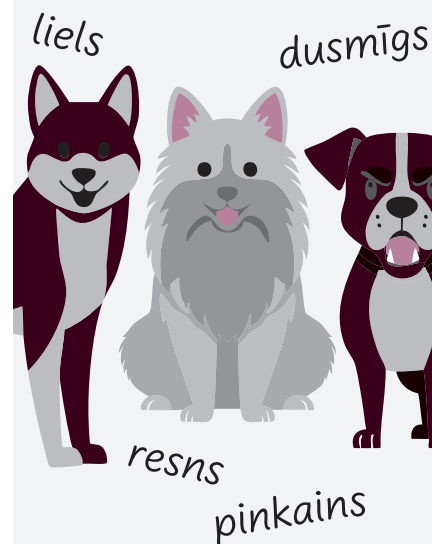
Arī citās valodās ir īpašības vārdi, taču ne visās ir noteiktā un nenoteiktā galotne un daudzās izmanto artikuslus, piemēram, vācu valodā — **der** un **ein**, angļu valodā — **a** un **the**.

Nenoteiktā galotne parasti (bet ne vienmēr) ir īsāka, un vārdam labi der domās klāt pielikt “*kaut kāds*”, jo runa ir par kaut ko jaunu, nezināmu, nenoteiktu, nekonkrētu. Piemēri:

- Pie mājas aug (*kaut kāds*) **zaļ-š kāposts**, (*kaut kāda*) **sarkan-a roze**.
- Aiz stūra parādījās (*kaut kāds*) **sveš-s cilvēks**.
- No būdas izlīda (*kaut kāds*) **liel-s suns**.

Noteiktā galotne parasti (bet ne vienmēr) ir garāka, un vārdam domās labi der klāt papildinājums “*tieši tas*”, jo runa ir par kaut ko jau zināmu, noteiktu, konkrētu. Piemēri:

kāds?

kāda?

³ **Piešķlis** atrodas starp sakni un galotni.

⁴ **Galotne** atrodas vārda beigās. Tā nosaka vārda formu un, vārdu lokot, mainās.

⁵ Lietvārda dzimte — skat. 18. lpp.

⁶ Lietvārda skaitlis — skat. 19. lpp.

⁷ Lietvārda locīšana — skat. 20. lpp.